

ISTE'MOL BYUDJETI VA ISTE'MOL SAVATCHASI

Xakimova Anora Karimovna

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasida o'qituvchisi la.fleur.9595@gmail.com*

Toirov O'tkir O'ktam o'g'li

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Psixologiya va sotsiologiya kafedrasida sotsiologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi
otkirtoirov162@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqola iste'mol byudjeti va iste'mol savatchasi tushunchalarini chuqur o'rganib chiqadi. Iste'mol byudjeti iste'molchilarning daromadlarini tovarlar va xizmatlarga taqsimlash jarayoni sifatida ta'riflanadi, iste'mol savatchasi esa insonning normal hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan minimal oziq-ovqat, nooziq-ovqat tovarlari va xizmatlar to'plamini ifodalaydi. Maqolada ushbu tushunchalarning nazariy asoslari, O'zbekiston iqtisodiyotidagi o'rni, hisoblash usullari va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati ko'rib chiqiladi. Ma'lumotlar O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasi va boshqa rasmiy manbalarga asoslangan bo'lib, 2025-yil holatiga ko'ra yangilangan.

Kalit so'zlar: iste'mol byudjeti, iste'mol savatchasi, minimal iste'mol xarajatlari, iqtisodiyot, inflyatsiya, kambag'allik chegarasi, ijtimoiy himoya.

CONSUMER BUDGET AND CONSUMER BASKET

Abstract: This article thoroughly examines the concepts of consumer budget and consumer basket. The consumer budget is defined as the process of allocating consumers' incomes to goods and services, while the consumer basket represents the minimum set of food, non-food goods, and services necessary for a person's normal life. The article reviews the theoretical foundations of these concepts, their role in Uzbekistan's economy, calculation methods, and socio-economic importance. The data is based on information from the National Statistics Committee of Uzbekistan and other official sources, updated as of 2025.

Keywords: consumer budget, consumer basket, minimum consumer expenses, economy, Uzbekistan, inflation, poverty line, social protection.

ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЙ БЮДЖЕТ И ПОТРЕБИТЕЛЬСКАЯ КОРЗИНА

Аннотация: В этой статье глубоко изучаются понятия потребительского бюджета и потребительской корзины. Потребительский бюджет определяется как процесс распределения доходов потребителей на товары и услуги, а потребительская корзина представляет собой минимальный набор продуктов

питания, непродовольственных товаров и услуг, необходимый для нормальной жизни человека. В статье рассматриваются теоретические основы этих понятий, их место в экономике Узбекистана, методы расчета и социально-экономическое значение. Данные основаны на информации Национального комитета по статистике Узбекистана и других официальных источников, обновленных на 2025 год.

Ключевые слова: *потребительский бюджет, потребительская корзина, минимальные потребительские расходы, экономика, Узбекистан, инфляция, черта бедности, социальная защита.*

KIRISH

Iqtisodiyotning asosiy qismlaridan biri bo'lgan iste'mol sektori jamiyatning farovonligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Iste'mol byudjeti va iste'mol savatchasi tushunchalari iste'molchilarning hayot darajasini baholash, ijtimoiy siyosatni shakllantirish va iqtisodiy o'sishni rejalashtirishda markaziy o'rin tutadi. Iste'mol byudjeti – bu iste'molchilarning daromadlarini tovarlar va xizmatlarga taqsimlash jarayoni bo'lib, u individual va oilaviy daromadlar asosida shakllanadi. Iste'mol savatchasi esa davlat tomonidan belgilangan minimal to'plam bo'lib, u oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy va boshqa zaruriyatlarni qamrab oladi⁴⁷.

O'zbekiston Respublikasida ushbu tushunchalar mustaqillik yillarida bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida muhim ahamiyat kasb etdi. 1990-yillardan boshlab, O'zbekiston iqtisodiy islohotlar doirasida iste'mol savatchasini hisoblash va minimal iste'mol xarajatlarini belgilash tizimini joriy qildi⁴⁸. Bu ko'rsatkichlar kambag'allik darajasini aniqlash, pensiya va nafaqalarni indeksatsiya qilish, shuningdek, inflyatsiyani nazorat qilish uchun ishlatiladi. Masalan, O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda minimal iste'mol xarajatlari kishi boshiga oyiga 669 ming so'mni tashkil etmoqda, bu oldingi yilga nisbatan 3,2 foizga oshgan⁴⁹.

Ushbu maqolada iste'mol byudjeti va savatchasining nazariy asoslari, komponentlari, hisoblash metodlari, O'zbekistondagi amaliyoti va iqtisodiy ta'siri batafsil ko'rib chiqiladi. Maqsad – ushbu mavzuni ilmiy va amaliy nuqtai nazardan yoritish, shuningdek, kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini taklif etish.

Hujjatlar tahlili va metodologiya. Iste'mol byudjeti va savatchasi tushunchalari iqtisodiyot fanida uzoq muddatli rivojlanishga ega. Klassik iqtisodiyotchi olimlar, jumladan, Adam Smit va Devid Rikardo, bu tushunchani daromadlarni tovar va xizmatlarga taqsimlash mexanizmi sifatida talqin qilganlar. Ushbu kontseptsiya zamonaviy ko'rinishini marginalistik yo'nalish vakillari, xususan, Alfred Marshall va Uilyam Jevons tufayli olgan. Byudjet chizig'i va iste'molchi afzalliklari kabi elementlar

⁴⁷ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. (2025). Iste'mol narxlari indeksi va minimal iste'mol xarajatlari haqida ma'lumotlar. <https://stat.uz/uz/>

⁴⁸ Norma.uz. (2018). Iste'mol savatchasi va yashash minimumi. <https://www.norma.uz/>

⁴⁹ Trading Economics. (2025). O'zbekiston iste'mol xarajatlari. <https://tradingeconomics.com/uzbekistan/consumer-spending>

iste'molchilarning resurslarini eng maqbul tarzda taqsimlashni modellashtirishga yordam beradi.

Iste'mol savatchasi esa inson hayotini ta'minlash uchun zarur bo'lgan eng minimal tovar va xizmatlar to'plami sifatida ta'riflanadi. Bu tushuncha XIX asrda Buyuk Britaniyada shakllangan va bugungi kunda ko'plab davlatlarning ijtimoiy siyosatida muhim vosita hisoblanadi.

O'zbekistondagi iste'mol savatchasi va byudjeti bo'yicha ma'lumotlar manbalari

O'zbekistonda iste'mol savatchasi va byudjeti bilan bog'liq ma'lumotlar asosan quyidagi manbalardan olinadi:

1. Rasmiy statistika: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (eski nomi Statqo'mita) iste'mol narxlari indeksi (INI), aholi daromadlari va minimal iste'mol xarajatlari bo'yicha hisobotlarni e'lon qiladi.

2. Qonun va normativ hujjatlar: Vazirlar Mahkamasining qarorlari, minimal ish haqi, pensiya va nafaqalarni belgilovchi hujjatlar⁵⁰.

3. Ilmiy va tahliliy nashrlar: Norma.uz, Review.uz, Jahon banki va Trading Economics kabi platformalar orqali savatcha va byudjet bo'yicha tahliliy materiallar taqdim etiladi.

Hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda minimal iste'mol xarajatlarini hisoblash normativ va statistik yondashuvlarni uyg'unlashtirishga asoslangan. Normativ metod tibbiy va ijtimoiy me'yorlarga tayanib, eng zarur miqdorlarni belgilasa, statistik metod aholi iste'moli va xarajatlarini so'rovlar orqali aniqlaydi. Bu yondashuv savatchaning qiymati va tarkibini real aholi sharoitiga moslashtirishni ta'minlaydi.

Ushbu maqolada quyidagi metodlar asos qilib olingan:

- Hujjatlar tahlili: O'zbekistonning rasmiy statistika va normativ hujjatlari, shuningdek, xalqaro iqtisodiy hisobotlar ko'rib chiqiladi.

- Kvantitativ tahlil: Iste'mol byudjeti tarkibi, minimal xarajatlar, INI va aholi daromadlarini matematik-statistik usullar yordamida baholash.

- Solishtirma tahlil: O'zbekiston va boshqa mamlakatlardagi savatcha hisoblash usullari taqqoslanadi, hududiy farqlar va global tajribalar hisobga olinadi.

- Amaliy tavsiyalar: Hujjatlar va kvantitativ ma'lumotlar asosida iste'mol savatchasi va byudjeti tizimini yaxshilash bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Bu metodlar orqali nazariy asoslar va amaliy vaziyatlar birlashtirilib, O'zbekistonda iste'mol sohasini samarali boshqarish uchun ilmiy zamin yaratiladi.

Muhokama va natijalar. Iste'mol byudjeti byudjet chizig'i va iste'molchi afzalliklari (preferensiyalari) asosida modellashtiriladi⁵¹. Bu mexanizm orqali iste'molchi cheklangan resurslarini maksimal foyda (utiliti) olish maqsadida eng maqbul tarzda taqsimlaydi.

⁵⁰ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2023). Minimal ish haqi va nafaqalarni belgilash bo'yicha qaror.
⁵¹ Marshall, A. (1890). Iqtisodiyot tamoyillari.

O'zbekiston misolida, 2025-yilning birinchi yarmida aholi real iste'moli 9,5% ga oshgan. Bu o'sish ish haqi va pul o'tkazmalari ko'payishi bilan bog'liq bo'lib, iqtisodiy faollikni rag'batlantirmoqda.

Iste'mol byudjetining asosiy qismini oziq-ovqat xarajatlari (40–50%) tashkil etadi, qolgan ulush uy-joy kommunal xizmatlari, transport, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga to'g'ri keladi. Bu tarkib aholi daromadlari va narxlar dinamikasiga qarab o'zgarib turadi.

Iste'mol savatchasi insonning normal hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan minimal tovar va xizmatlar to'plamini o'z ichiga oladi. U quyidagi komponentlardan iborat:

- Oziq-ovqat mahsulotlari (non, go'sht, sut mahsulotlari, sabzavot va mevalar);
- Nooziq-ovqat tovarlari (kiyim-kechak, poyabzal, uy-ro'zg'or buyumlari);
- Xizmatlar (kommunal to'lovlar, transport xizmatlari, tibbiy yordam).

Minimal iste'mol savatchasi qiymati kambag'allik chegarasini belgilashda asosiy mezon sifatida qo'llaniladi. Masalan, eski hisob-kitoblarda (2021-yil loyihasi) bu qiymat taxminan 2 157 000 so'm atrofida bo'lgan.

Hududiy farqlar sezilarli: shahar aholisida xizmatlar ulushi yuqori bo'lsa, qishloq joylarda oziq-ovqat xarajatlari ustunlik qiladi.

O'zbekistonda savatcha qiymatini aniqlashda normativ (tibbiy va ijtimoiy me'yorlarga asoslangan) va statistik (aholi so'rovlari va xarajatlar tahlili) usullar qo'llaniladi. Iste'mol narxlari indeksi (INI) ham hisobga olinadi – 2025-yil birinchi yarmida INI 104,2% ni tashkil etgan.

2025-yilda minimal iste'mol xarajatlari (savatcha qiymati) oyiga kishi boshiga 669 000 so'mga yetgan. Bu ko'rsatkich savatchani indeksatsiya qilish orqali yangilanib boriladi⁵².

Iste'mol savatchasi kambag'allik darajasini baholash, pensiya va nafaqalarni indeksatsiya qilish, shuningdek, ijtimoiy siyosatni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Iste'mol byudjeti va aholi xarajatlari yalpi ichki mahsulotning (YaIM) muhim qismini tashkil etib, iqtisodiy o'sishga katta hissa qo'shadi. 2025-yilda O'zbekiston YaIMi taxminan 140 milliard dollardan oshishi prognoz qilinmoqda.

Savatcha qiymati ijtimoiy himoya tizimida markaziy o'rin tutadi: minimal ish haqi, pensiyalar va nafaqalar miqdori unga bog'liq holda belgilab boriladi.

Iste'mol savatchasini takomillashtirish maqsadida uni ekologik toza mahsulotlar va raqamli xizmatlar bilan boyitish, shuningdek, xalqaro standartlarga (masalan, Jahon banki va BMT tavsiyalariga) moslashtirish taklif etiladi. Bu aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Xulosa. Iste'mol byudjeti va savatchasi iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, aholi farovonligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda bu

⁵² Spot.uz va Gazeta.uz. (2025). Kambag'allik chegarasi yangilanishi.

tushunchalar mustaqillikdan keyin bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida rivojlanib, minimal iste'mol xarajatlari qiymati oyiga kishi boshiga 669 000 so'mga yetdi.

Ushbu ko'rsatkich inflyatsiyaga qarab yangilanib, kambag'allik chegarasi, pensiya va nafaqalarni belgilashda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Bu mexanizm ijtimoiy himoyani kuchaytirib, aholi turmush darajasini oshirishga yordam beradi.

Nazariy jihatdan, iste'mol byudjeti aholi daromadlarini optimal taqsimlash mexanizmini tushunishga yordam beradi, byudjet chizig'i va iste'molchi preferensiyalari orqali maksimal foyda olish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Amaliy nuqtai nazardan esa, savatcha va byudjet tizimi kambag'allikni baholash, minimal ish haqi va pensiyalarni belgilash, shuningdek, inflyatsiya va iqtisodiy o'sish jarayonlarini nazorat qilish uchun muhim vosita sifatida ishlatiladi.

Hujjatlar tahlili va statistik ma'lumotlar ko'rsatdiki, O'zbekistonda iste'mol savatchasi hisoblash tizimi hududiy farqlar, ijtimoiy ehtiyojlar va global iqtisodiy standartlar asosida takomillashtirilishi zarur.

Masalan, shaharlarda xizmatlar ulushi yuqori bo'lsa, qishloqlarda oziq-ovqatga sarf ko'proq, bu esa savatcha tarkibini moslashtirishni talab qiladi.

Taklif va tavsiyalar. Kelajakda quyidagi tavsiyalarni amalga oshirish muhim:

1. Savatcha tarkibini kengaytirish: ekologik toza mahsulotlar, raqamli xizmatlar va yangi turdagi ijtimoiy xizmatlarni hisobga olish.

2. Xalqaro standartlarga moslash: Jahon savdo tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar tajribasini o'rganib, savatcha hisoblash tizimini standartlashtirish.

3. Raqamlashtirish va monitoring: iste'mol narxlari va byudjet parametrlarini elektron bazalarda yangilash, real vaqtda aholi xarajatlarini kuzatish.

4. Hududiy farqlarni hisobga olish: shahar va qishloq joylaridagi iqtisodiy sharoitlarga mos minimal iste'mol xarajatlarini aniqlash.

Shu tarzda, iste'mol byudjeti va savatchasining nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi uyg'unlashtirilgan holda, iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va aholi farovonligini ta'minlash uchun samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. (2025). Iste'mol narxlari indeksi va minimal iste'mol xarajatlari haqida ma'lumotlar. <https://stat.uz/uz/>
2. Norma.uz (2018). Iste'mol savatchasi va yashash minimumi. <https://www.norma.uz/>
3. Trading Economics. (2025). O'zbekiston iste'mol xarajatlari.
4. <https://tradingeconomics.com/uzbekistan/consumer-spending>
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2023). Minimal ish haqi va nafaqalarni belgilash bo'yicha qaror.
6. Marshall, A. (1890). Iqtisodiyot tamoyillari.

7. Spot.uz va Gazeta.uz. (2025). Kambag'allik chegarasi yangilanishi.